

УДК 159.922.1+37.015.3

Оксана Кікінежді

СТАНОВЛЕННЯ Я-КОНЦЕПЦІЇ ЖІНКИ / ЧОЛОВІКА В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

У статті представлено емпіричне дослідження розвитку гендерної ідентичності в юнацькому віці. У контексті гуманістичної, генетичної та когнітивної психології та згідно з авторською моделлю статевої ролі ідентифікації особистості розглянуто становлення персоніфікованого образу Я як маскулінно-фемінно-андрогінного конструкту. З'ясовано, що специфіка розвитку гендерної ідентичності дівчат та юнаків 15–17-річного віку полягає в статевій диференціації структури термінальних та інструментальних цінностей, різному співвідношенні Я-ідеальне/Я-реальне представників різної статі, їх взаємозв'язку зі стратегіями гендерної поведінки, суб'єктивним контролем.

Виявлено, що ціннісно-орієнтаційний портрет дівчат є досить подібним до юнацького, проте менш зорієнтованим на суспільне визнання, а тим більше – на переобтяження себе самоконтролем. Констатовано, що у структурі життєвих цінностей та орієнтирів майбутнього життя дівчат найбільш питому вагу займають сімейні ролі, а в атрибуції Я-концепцій у змісті наративів – здатність їх успішно виконувати; у юнаків, навпаки – суспільні, професійні, публічні ролі, за умови досягнення ефективності їх виконання. Досліджено, що соціально-психологічна структура сімейних цінностей обох статей характеризується внутрішньою суперечністю – традиційно-гендерні орієнтири частіше очікуються від чоловіків, ніж від жінок.

Встановлено, що референтна гендерна ідентичність у дівчат та юнаків носить яскравий стереотипізований характер. Зроблено висновок, що гендерна ідентичність постає узагальненим, систематизованим образом набутого статевої ролі Я, розширеного значним впливом його розгортання в сфері міжстатевих взаємин; усвідомленим самовизначенням дівчат і хлопців у системі гендерних орієнтацій, і характеризується збалансованістю реального та ідеального гендерного Я, поглибленим рівнем саморефлексії, спрямуванням на різні моделі статевої ролі поведінки, підпорядкованістю змісту гендерної ідентифікації ширшому соціально-рольовому контексту.

Ключові слова: *статевої ролі ідентифікація, гендерна ідентичність, маскулінно-фемінно-андрогінний конструкт, суб'єктивний контроль, Я-концепція, гендерний образ Я.*

The article deals with an empirical study of the development of gender identity of youth. The formation of the personified image "I" as the construct of masculine, feminine and androgyny in the context of humanistic, genetic and cognitive psychology; and in accordance with the author's model of sex-role identification of personality has been analyzed. The specificity of the development of gender identity of girls and boys 15–17 years old has to do with the gender differentiation of the structure of terminal and instrumental values, the different ratio of "Ideal I"/"Real I" among representatives of both sexes, their correlation with strategies of gender behavior and subjective control.

Valuable and orientation portrait of girls and boys are sufficiently similar. But girl's orientations are less focused on social recognition and overloading herself with self-control. Family roles in the structure of vital values and orientation of girls in relation to their future life are very important, and in the attribution of self-concepts in the content of narratives – the ability to successfully do them. Vice versa, boys focus on social, professional, and public roles (if they are effectively executed). At the same time, social and psychological structure of the family values

of both sexes have been characterized by internal contradiction – traditional and gender orientations are more often expected from men than women.

The referential gender identity of girls and boys is strongly stereotyped. Gender identity is generalized, systematized image of acquired sexual sex-role "I", expanded by the significant influence of its deployment in the sphere of interpersonal relationships; conscious self-determination of girls and boys in the system of gender orientations. It has been characterized as a balance of the "Real Gender I" and "Ideal Gender I"; the deepened level of self-reflection, the orientation to different models of sex-role behavior; the subordination of the content of gender identity to the wider socio-role context.

Keywords: sex-role identification, gender identity, gender orientations, the construct of masculinity, femininity, and androgyny, subjective control, self-concept, gender image "I".

Постановка проблеми. Актуальність дослідження становлення гендерної ідентичності особистості в юнацькому віці зумовлена демократизацією суспільного життя, утвердженням егалітарних цінностей, соціальною потребою виявлення соціально-психологічних чинників формування гендерної культури молоді, необхідністю вивчення внутрішніх механізмів ототожнення особистості з певними взірцями статевої поведінки.

Сучасна психологія акцентує увагу на розвитку індивіда в системі процесів самопобудови і самоздійснення, гармонізації його внутрішнього світу із зовнішнім в умовах соціокультурної різноманітності, що спричинено глобалізаційними тенденціями (Г. Балл, В. Кремень, В. Кравець, С. Максименко, В. Москаленко, В. Роменець, Т. Титаренко, М. Слосаревський та інші учені). На нашу думку, найвиразніше цей феномен репрезентується в межах гуманістичного та феноменологічного підходів, що дає змогу розкрити питання розвитку суб'єктності, самовираження, набуття «сутнісного Я» в суперечностях життя (І. Бех, М. Боришевський, Т. Говорун, І. Кон, А. Маслоу, В. Роменець, К. Роджерс, В. Татенко, П. Чамата та інші учені).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Попри очевидну «відкритість» прикладного аспекту проблеми гендерної ідентичності, вона має значний внутрішній пласт, оскільки охоплює чимало нез'ясованих психологічних механізмів особистісного розвитку людини. У функціонуванні самосвідомості як внутрішньої детермінанти саморозвитку особистості, наголошує М. Боришевський, особливу роль відіграє Я-концепція, яка виступає своєрідним еталоном, згідно з яким індивід фіксує процес свого особистісного розвитку як зростання у різних аспектах життєдіяльності: взаєминах з іншими (передусім «значущими іншими»), професійній діяльності, прецизуванні (уточненні), баченні себе в системі провідних життєсенсових (або смисложиттєвих) цінностей [Боришевський, 2010: с. 8].

Згідно з концепцією Е. Еріксона, ідентифікацію та ідентичність ми розглядаємо як органічно пов'язані психологічні явища, які знаходяться на різних рівнях становлення особистості і які можна описати як «процес-результат», «мінливість-стабільність», «неперервність-стійкість» [Erikson, 1963].

Розвиток ідентичності є нелінійним, проходить через певні кризи ідентичності – періоди, коли виникає конфлікт між конфігурацією елементів ідентичності, що склалася до даного моменту, та відповідним їй способом «вписування» себе в навколишній світ і умовами існування індивіда, які змінилися. Щоб вийти з кризи, індивід повинен докласти певні зусилля, знайти і прийняти нові цінності та види діяльності. Процес формування ідентичності можливий не лише в ситуації «конкретного» віку. Конфлікти, що виникають під час зіткнення самореалізації та функціонально-рольової поведінки, існують упродовж усього життя людини. І самореалізація, і функціонально-рольова поведінка постійно породжують проблеми, які вимагають свідомого переосмислення цінностей. У цьому сенсі правильніше було б говорити про перманентний творчий процес, протягом якого людина створює і модифікує свою ідентичність [Hyde, 1991: с. 200].

Цікавою, на наш погляд, є думка Т. Титаренко щодо динаміки життєвого світу особистості з позиції зростання суб'єктності на різних етапах індивідуальної та загальнолюдської історії. Учена пропонує розглядати у самоприйнятті інтегровані ставлення

до міри самореалізованості на кожному етапі життєвого шляху та ставлення до значущих людей, які оточують особистість протягом її життя: «При нестійкому самоприйнятті, ставленні до власного життя, оцінка самореалізованості буде радше негативною, ніж позитивною. У позитивному ставленні до себе, безоцінному самоприйнятті, навпаки, відтворюється висока оцінка своїх життєвих планів і можливостей їх реалізації, уважність до оточення, вміння зважати на їхні потреби і бажання. Ставлення до себе відтворює у згорнутому вигляді весь шлях світобудови, включаючи і проєкт майбутніх звершень. Позатим як йдеться про особистість, то слід зіставляти не онтогенез і філогенез, а життєвий шлях людини і культурну еволюцію, історіогенез людства» [Титаренко, 2004: с. 139–140].

Розглядаючи ідентичність як складну багаторівневу систему, що є елементом (частиною) особистості, вважаємо її виникнення та функціонування результатом процесу самосвідомості особистості, тобто самовизначення і конструювання особистістю себе, своєї Я- концепції, що включає різні рівні і види ідентичностей, вибір яких визначається ядерним утворенням особистості – Self (особистісним смислом) [Говорун, 2002: с. 10–11].

За нашим розумінням, поняття «самосвідомість» та «ідентичність» не є тотожними, синонімічними, оскільки самосвідомість є більш універсальною, широкою категорією, яка містить нереклексивний зміст інформації, що уникає контролю. При цьому гендерна ідентифікація як системотвірна характеристика образу Я у психологічній науці є найменш дослідженою проблемою в онтогенезі. Встановлено, що ідентичність характеризує якісне самовизначення особистості, а ідентифікація – процесуальну сторону його розгортання. Оскільки ідентичність – це актуальні психічні стани, зумовлені переживаннями становлення Я як цілості особистості на кожному відтинку життєвого шляху, то вікові її особливості мають свою специфіку в процесі онтогенезу, органічною складовою якої є самототожність особистості, в тому числі і гендерної.

Недостатня дослідженість проблеми у психологічній науці, соціальна потреба культивування паритетності статей як важливої умови успішного самоздійснення особистості у професійній сфері та особистісному житті, сформований запит на психологічну допомогу для жінок та чоловіків актуалізує завдання вивчення гендерної ідентичності в контексті визначення чинників розвитку Я-концепції в період дорослішання, що стало **метою статті** – виявлення психологічних особливостей становлення Я-концепції жінки/чоловіка в юнацькому віці.

Виклад основного матеріалу. Гендер як соціокультурна стать базується в цілому на онтологічному припущенні, згідно з яким об'єкт аналізу вирізняється багаторівневістю значень і різноманітністю проявів, що стало визначальним в означенні методологічних підходів до дослідження феномену ідентифікації як диференціації статевої свідомості та самосвідомості особистості. Теоретико-методологічну основу склали загальнонаукові принципи цілості, активності, розвитку особистості в діяльності, базові положення психологічної науки із залученням теорій та даних філософії, фемінології, гендерології, педагогіки у зв'язку з міжгалузевим характером проблеми.

У нашій роботі встановлюється наступний взаємозв'язок понять:

- ідентичність як складна багаторівнева система є елементом (частиною) особистості, оскільки виникає та існує як функція і результат процесу самосвідомості особистості, тобто самовизначення і конструювання особистістю себе, своєї Я- концепції;
- під поняттям Я-концепція мається на увазі сама особистість, «осяяна» світлом власної самосвідомості, тобто така особистість, якою вона сама себе сприймає, знає і відчуває;
- «Я» як ядерне утворення Я-концепції – це регулятор психічного життя, самоконтролююча сила духу, який відтворюється й утверджується в процесі багатовимірних ідентифікацій особистості.

В основу концепції нашого дослідження покладено розуміння гендерної ідентичності як важливого особистісного утворення в структурі статевої самосвідомості, що знаходить свій прояв у різних взаємодіях та ставленнях. Маскулінність і фемінність як особистісні характеристики виступають базовими категоріями в аналізі становлення статевої ролі Я. При цьому гендерні орієнтації (традиційні чи егалітарні) є важливим індикатором

особистісного самовизначення. На нашу думку, статеворольова ідентичність постає як багаторівнева складноорганізована цілісність, що охоплює основний (базовий) і периферичні комплекси характеристик статевої самосвідомості [Кікінежди, 2011: с. 22].

Поняття ідентифікації, як переживання індивідом почуття тотожності власного Я певним нормативам поведінки та життєвим цінностям, можна розглядати як своєрідний гендерний континіум: від неусвідомленого наслідування до свідомого самовизначення та персоніфікації статеворольового Я, як певну цілісну структуру Я-концепції чоловіка/жінки. Ідентифікація також виступає як механізм самоздійснення, самовибору, особистісного зростання (освіта, професія, сімейні ролі).

Ми спробували дослідити, як вікова ситуація позначається на гендерному розвитку в юнацькому віці. За словами Е. Еріксона, несформована в пубертаті ідентичність призводить до «плутанини ролей», що тягне за собою низку негативних наслідків, таких як неспроможність знайти своє місце в житті, невизначеність життєвих цілей та цінностей, нездатність до зрілої емоційної близькості з іншими людьми тощо [Erikson, 1963: с. 42].

Метою дослідження було вивчення вікових, індивідуальних та гендерних особливостей становлення Я-концепції в юнацькому віці. Процедура дослідження включала низку методів, зокрема авторського опитувальника «Я-концепція», психодіагностичних тестів С. Бем, М. Рокіча, Дж. Роттера, наративів «Я через 20 років». Враховувалися лише факторні ваги, які відповідали межі ймовірності $p < 0,05$ та $0,01$. Всі статистичні операції були виконані за допомогою програми Microsoft Excel.

Дослідженням охоплено дівчат і юнаків 15–17 років (200 осіб): учнів 10–11 класів СШ № 3 м. Тернополя і Тернопільської гімназії № 1.

Респондентам пропонувався авторський опитувальник «Я-концепція» з 60 тверджень, відповідати на які потрібно було за 9-бальною оцінною шкалою, з яких половина тверджень була прямою, інша частина – зворотною. За допомогою коефіцієнта Кронбаха виявлялася міра узгодженості шкал опитувальника, за допомогою критерію Шапіро-Уїлка W, як найбільш привілейованого та потужного критерію нормальності порівняно з іншими, перевірялася нормальність розподілу шкал тесту.

Опитувальник включав 6 факторів за 5 компонентами (шкалами) [Кікінежди, 2011: с. 359–362]. Перший фактор склали «Глобальна самооцінка, особистісне Я» (думка про себе; задоволеність собою; самоповага, почуття власної гідності (шкали 1, 8, 12, 17, 19). Другий фактор, умовно названий нами «Компетентнісне Я» (шкали 2, 9, 16, 22, 26), включав потенційні можливості, професійні здібності, індивідуальні особливості, загальну компетенцію і т. д. Цей фактор можна умовно співвіднести із «рівнем життєвих домагань». У третій фактор «Очікуване Я» ввійшли шкали оцінки з боку «значущих» інших (шкали 3, 10, 23, 25, 27). Четвертий фактор «Тілесне Я» включав шкали: задоволеність своєю зовнішністю, статурою, привабливістю (красою). Цей фактор, до якого ввійшли шкали (4, 7, 14, 20, 30), у даному віці вважається «візитною карткою» особистості. Шкали п'ятого фактору («Соціальне Я») виявляли вплив на інших, вміння сподобатися, лідерські вміння тощо. У шостий фактор «Саморегуляція, самоконтроль» увійшли шкали, за якими оцінювалася самоактивність, самоздатність справлятися із завданнями, соціальні вміння, впевненість у результатах тощо.

У першому факторі «Глобальна самооцінка» значущими виявилися дві шкали (8 і 12), тобто задоволеність собою і професійні можливості як орієнтація на майбутнє, що відповідає віковим особливостям юнацького віку. Шкала 19 з від'ємним знаком є свідченням про тенденції зниження у старшокласників самооцінки, оскільки в цьому віці ще не сформовані почуття. Почуття власної гідності, адекватна оцінка своїх рис та здібностей теж знаходяться в стані зародження (шкали 1, 17).

У другий фактор «Компетентнісне Я» ввійшли 4 шкали (2, 9, 22, 26), тобто потенційні можливості, фізичні, розумові та загальні здібності, які є передумовами набуття життєвих компетентностей у майбутній професії. Про це свідчить шкала (16) з від'ємним знаком, проте, здатність досягати цілей ще в юнацтва практично не розвинена, що пов'язано з малим набутих особистісним досвідом і з незатребуваністю їх у середовищі. Значущість двох шкал (10 і 23) у третьому факторі «Очікуване Я» свідчить про реальну залежність дівчат та хлопців від інших, у першу чергу батьків та їхніх оцінок, оскільки стоять на порозі самостійного життя.

Формується відповідальність як найголовніша особистісна риса у цьому віці. Показники інших трьох шкал, а саме 3, 25, 27 (ставлення інших, повага їх та очікувана оцінка) є статистично незначущими, що свідчить про незрілість особистісного Я, невміння самопрезентуватися. У четвертому факторі «Тілесного Я» значущими виявилися всі шкали, що свідчить загалом про позитивне сприйняття своєї зовнішності дівчатами та хлопцями. Проте виявлені шкали «незадоволеність своїм фізичним виглядом, статурою тіла» з негативною вагою дають змогу говорити про занижену самооцінку фізичного Я, незадоволеність зовнішнім виглядом, що є характерними ознаками раннього юнацького віку. «Соціальне Я» (шкали 5, 11 та 18) включає реальні прояви юнацтвом «випробування своїх сил» – здатності впливати на інших, самоповагу та розвиток лідерських умінь. Такі шкали як 13 і 28 (вміння сподобатися та справити враження на інших) виявилися незначущими, вказуючи на нерозвинутість соціально-комунікативних умінь та навичок у старшокласників. У факторі «Самоконтроль» значущими виявилися всі шкали, що відповідає віковим особливостям юнацтва та вказує на розвиток поведінкового компоненту в досягненні вольових механізмів у саморегуляції, таких як здатність справлятися із завданнями, загальна компетентність, розвиток самовпевненості та набуті соціальні уміння самостійно справлятися з труднощами та керувати собою, вирішувати самотужки власні проблеми.

Дескриптивні статистичні показники шести факторів засвідчили, що в порядку спадання найбільш значущими факторами виявилися «Компетентнісне Я», «Глобальна самооцінка (Особистісне Я)» та «Соціальне Я». Виявлена тріада факторів є підтвердженням вікових особливостей гендерної ідентичності в юнацькому періоді, оскільки юнаки та дівчата, за висловом Л. Божович, є «людьми, спрямованими у майбутнє». Це найголовніші сфери самореалізації молодих людей, які стоять на порозі закінчення школи та вступу в самостійне життя (навчально-професійна сфера), побудова свого образу Я (самопрезентація) та соціально-комунікативна сфера (інтимне та ділове спілкування). Однакове середнє значення двох факторів (тілесне Я та самоконтроль) свідчить про завершення фізичного та статевого дозрівання, набування зовнішнього вигляду дорослих людей та зростання усвідомленого ставлення до себе (самокерування та контроль власним станом). Найменше середнє значення фактору «Очікуване Я» може свідчити про стійку незахищеність від зовнішнього соціуму та про ще незначний інтерес до оцінки оточуючих.

Для підтвердження припущення про те, що в юнаків Я-концепція більшою мірою орієнтована на активність у певних соціальних сферах, тоді як у дівчат Я-образ буде знаходитися під впливом соціальних стандартів, ми провели емпіричне дослідження. Констатовано однакові показники «Особистісного Я (глобальна самооцінка)» у юнаків та дівчат. Проте показники здатності досягати цілей, наполегливості виявилися вищими у хлопців, ніж у дівчат. Усі компоненти Я-образу виявилися значно вищими у хлопців, ніж у дівчат, окрім «Очікуваного Я».

Відмінності між хлопцями та дівчатами за всіма шістьма факторами (табл. 1), стосувалися єдиного статистично значущого фактору «Очікуване Я», який у жіночій вибірці виявився значуще вищим порівняно з юнаками ($U=300$; $p=0,017$). Між рештою факторів статистично достовірних відмінностей не виявилось, що, на нашу думку, можна пояснити нав'язуванням соціумом стереотипів феміної залежної поведінки щодо дівчат та жінок, тоді як юнаків спрямовують на підвищення статусу, самоповаги, підвищеної самооцінки та успішності, прояву компетентності в публічній сфері.

Найбільші відмінності спостерігаються в обох статевих вибірках за шкалою 25 ($U=317$; $p=0,03$), тобто в юнаків, порівняно з дівчатами, в суб'єктивній оцінці виявився вищим рівень самоповаги, що підтверджується дослідженнями інших учених (С. Бем, Т. Бендас).

Таблиця 1

**Факторний аналіз відмінностей у статевих вибірках
(за U-критерієм Манна-Уїтні)**

Фактори	Сума рангів (юнаки)	Сума рангів (дівчата)	U	p-level

1. Глобальна самооцінка	955	937	459	0,925291
2. Компетентнісне Я	1026	865	400	0,348396
3. Очікуване Я	796	1095	300	0,017298
4. Тілесне Я	988	903	438	0,696900
5. Соціальне Я	966	926	461	0,948239
6. Саморегуляція, самоконтроль	999	892	427	0,583557

На рівні тенденції знаходяться шкали 2 ($U=346$; $p=0,08$) і 24 ($U=349$; $p=0,09$), що свідчить про вище оцінювання хлопцями власних потенційних можливостей та здібностей, та риси самовпевненості як інтерналізованої риси чоловічого дорослого образу. Найвищий ранг посіла у дівчат шкала 10, що свідчить про залежність від інших, занижену самооцінку і може бути результатом традиційного виховання. У юнаків вищими виявилися шкали 4, 9 і 28, що свідчить про задоволеність юнаками своїми фізичними даними, зовнішнім виглядом і справлянням враження на інших.

Проведена рефакторизація всіх шкал у двох статевих вибірках з метою виявлення більш узагальнюючих результатів показала наявність 2 факторів. Зміст першого фактора складають шкали: тілесне Я, саморегуляція і самоконтроль. Зміст другого фактора складають шкали: глобальна самооцінка, компетентнісне Я та соціальне Я. Тому перший фактор можна умовно назвати «Особистісним Я», а другий фактор – «Соціальним Я». У перший фактор увійшли 7 шкал, тоді як у другий – 12. У контексті нашого дослідження ціннісним представляється аналіз зв'язку між емоційно-ціннісним ставленням хлопців і дівчат до своєї зовнішності та різними змінними Я-концепції, зокрема, з потенційними можливостями, здібностями, досягненнями, соціальними навичками, набутими до повноліття. Образ Я-тілесного ми розглядали як структурний компонент Я-образу, що виявляється в самопізнанні Я-фізичного, його самосприйманні та самооцінці, що відповідає біологічній основі. На відміну від підліткового віку, де важливі зміни відбуваються у самопізнанні в межах Я, в юнацькому віці розвиток самопізнання спрямований не на сьогодення, а на майбутнє розкриття своїх потенційних можливостей, про що свідчать 12 шкал, які увійшли у фактор «Соціальне Я».

Гендерні відмінності в Я-концепції між дівчатами та юнаками виявилися лише за однією шкалою самоповаги, яка є значуще вищою в юнаків. Це, на нашу думку, продиктовано набутих юнаками соціальним стереотипом, домінуванням маскулінної ідеології. Як тенденція, спостерігається відмінність між потенційними можливостями і самовпевненістю: у юнаків вони виявилися вищими, ніж у дівчат, що також можна інтерпретувати засвоєними маскулініними настановами. Факторний аналіз не показав достовірних відмінностей у чоловічій та жіночій вибірках. Статеві вибірки розрізняються лише за фактором «Очікуване Я», який є статистично значущим і вищим у дівчат, що відображає підлеглість, залежність самооцінки дівчат від соціального оточення. Виокремлено два фактори – «Особистісне Я» та «Соціальне Я», в яких не виявлено значущих відмінностей між юнаками та дівчатами. Проте за ранжуванням місць виявилось, що в чоловічій вибірці переважає «Соціальне Я», тоді як більший ранг «Особистісного Я» належить дівчатам. Це, можливо, свідчить про більшу орієнтованість юнаків на здобування престижу в публічній, соціальній сфері, тоді як дівчата більш орієнтовані на підвищення самооцінки, на власний особистісний розвиток. Можна сказати, що успадковуючи старі стереотипи і виробляючи нові, власні цінності, юнаки та дівчата все ще залишаються на роздоріжжі гендерної самореалізації.

У процесі аналізу було виявлено, що за середніми показниками (сирими балами) фемінності-маскулінності за тестом С. Бем, у загальній вибірці досліджуваних юнацького віку з андрогінним типом гендерної ідентичності домінує маскулінна орієнтація (рис. 1), причому ці відмінності є значущими ($t=2,04$; $p=0,042$).

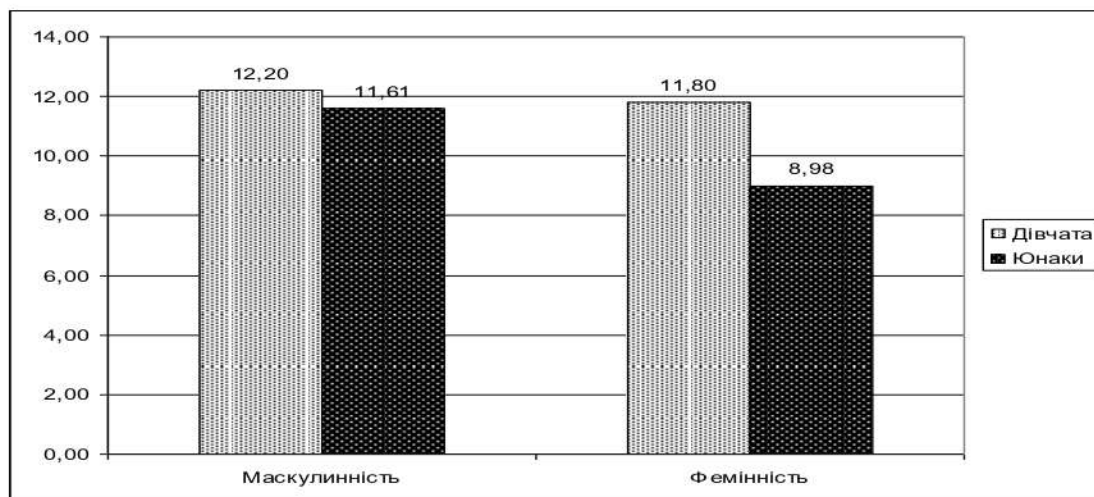

Рис. 1. Розподіл фемінності-маскуліності в статевих вибірках

Порівняльний аналіз середніх показників маскуліності і фемінності в статевих вибірках засвідчив значущі відмінності за шкалою фемінності у дівчат порівняно з хлопцями ($t=2,66$; $p=0,0092$), тоді як за рівнем маскуліності в юнаків і дівчат відмінностей не виявлено. Отже, у групі дівчат з андрогінним типом гендерної ідентичності переважає орієнтація на фемінність як типову жіночу рису.

Нас цікавило, як пов'язані виявлені типи гендерної ідентичності та закономірності з рівнем суб'єктивного контролю в юнацькому віці. Методика діагностики рівня суб'єктивного контролю дозволила визначити рівень локусу контролю як світоглядного становлення особистості, тісно пов'язаного з мотиваційною сферою та Я-концепцією. Вона визначає рівень сформованості внутрішньої (інтернальної) відповідальності в її проявах у різних сферах життєдіяльності. Виявлено, що загальна інтернальність у всієї досліджуваної вибірки є нижчою за норму. Найменший рівень інтернальності спостерігається в сфері навчання (3,2) і в сфері невдач (4). Решта показників тесту знаходиться в рамках норми. Отже, можна констатувати, що в ранньому юнацькому віці, де провідним видом діяльності є навчально-професійна діяльність, обидві статі зазнають значних труднощів у навчальній діяльності, що пов'язано із соціальною ситуацією розвитку, майбутнім вибором професії та вступом у самостійне доросле життя.

Порівняльний аналіз юнаків та дівчат за тестом Роттера засвідчив статистично значно меншу інтернальність суб'єктивного контролю у дівчат, порівняно з юнаками за всіма шкалами тесту (табл. 2). Статистично значущі відмінності між юнаками та дівчатами спостерігаються за всіма шкалами тесту.

Таблиця 2

**Показники дисперсійного аналізу (за тестами Д.Роттера і С. Бем)
(за F-критерієм)**

	F	P		F	P
Досягнення	107,74	0,000000	Навчання	82,35	0,000000
Невдачі	141,03	0,000000	Стосунки	70,29	0,000000
Сім'я	69,08	0,000000	Здоров'я	50,59	0,000000

Найбільші розходження між юнаками та дівчатами спостерігаються за шкалами загальної інтернальності (у дівчат на 1,12 стени менша, ніж у юнаків) і навчання (у дівчат – на 0,61 стени менша), що свідчить про інтернальність не лише на рівні світогляду, але й на рівні готовності до діяльності. Закінчуючи школу, юнаки проявляють себе активніше, ніж дівчата, готуючись більше до діяльності, пов'язаної з труднощами, орієнтовані на успіх. Ці дані тісно корелюють із шкалою самовпевненості (за методикою Я-концепції), яка значуще переважає в юнаків порівняно з дівчатами. Найменша, але статистично значуща відмінність, виявлена за шкалою міжособистісних стосунків (різниця – 0,45 стени).

У сфері здоров'я та сім'ї інтернальність у юнаків також є вищою, що, можливо, пов'язано із майбутніми планами самореалізації. Таким чином, ми можемо стверджувати, що дівчатам у віці 15-17 років властива менша інтернальність, ніж юнакам. Тобто, рівень загальної інтернальності в юнаків значно вищий, ніж у дівчат, та в цілому вищий за середні показники за всіма шкалами тесту. У дівчат переважає екстернальність (зовнішній локус контролю), що свідчить про їхню меншу самостійність та невпевненість у власних силах (табл. 3).

Таблиця 3

**Кореляційні зв'язки між тестами локусу контролю
і гендерною поведінкою юнацтва**

	Маскулінність	Фемінність
Загальна інтернальність	0,26	0,01
Досягнення	0,31	-0,03
Невдачі	0,24	0,13
Сім'я	0,32	0,06
Навчання	0,21	-0,10
Стосунки	0,30	0,06
Здоров'я	0,00	-0,13

Дані, отримані за іншою методикою (Я-концепція), також підтверджують вищесказане, оскільки у дівчат виявлена різниця щодо шкали «Очікуване Я», яку можна трактувати як більшу залежність дівчат від оцінок оточуючих, пасивність тощо. Це, на нашу думку, є свідченням інтерналізації юнаками і дівчатами статевотипізованих уявлень у процесі соціалізації. Юнакам більше притаманний внутрішній локус контролю, що свідчить про високий рівень відповідальності та інтернальність загальної поведінки, тобто усвідомлення себе як суб'єкта, здатного впливати на зовнішні події. Більша домінантність, незалежність є для юнаків більш вагомими цінностями, ніж для дівчат. Виявлені у загальній вибірці значущі кореляційні зв'язки між фемінністю-маскулінністю (за сирими балами тесту С. Бем) з інтернальністю. Усі шкали, крім інтернальності в сфері здоров'я, значуще корелюють з показником маскулінності ($p \leq 0,05$). Таким чином, ми можемо стверджувати, що для осіб з маскулінною орієнтацією, юнаків характерною є висока інтернальність.

Висновки. Гендерна ідентичність є аспектом самосвідомості особистості, пов'язаною з усвідомленням себе як представника певної статі. Загальна Я-концепція, формуючись в юнацькому віці, пов'язана з почуттям дорослості – відповідальності за свої вчинки, їх усвідомлення. Оскільки гендерна соціалізація є специфічною для осіб чоловічої та жіночої статей, вона формує відмінності в особистісних проявах у юнаків та дівчат з різними типами гендерної ідентичності. Таким чином, характеристики образів-Я, рівень рефлексивності й рівень суб'єктивного контролю, як особистісні особливості, пов'язані з гендерною ідентичністю.

Гендерна ідентичність у юнацькому віці виступає узагальненим образом Я як особистісне утворення, що характеризує усвідомлене самовизначення дівчат і хлопців у системі гендерних цінностей, вищий рівень спрямування на андрогінні моделі поведінки, підпорядкованість статевої ролі до самоотождення ширшому соціально-рольовому самовизначенню. Проведене дослідження свідчить про відносно високий рівень андрогінного розвитку особистості в пізньому юнацькому віці, при цьому особистісні цінності дівчат є більш індивідуалізовані та конкретні, а цінності юнаків – більш універсалізовані, абстрактні. Референтна гендерна ідентичність носить відчутний стереотипізований характер як у дівчат, так і в юнаків. У розвитку гендерної ідентичності пріоритетними є вибір професії, сценарію сімейного життя та професійної кваліфікації, проте патріархальні настанови й надалі відіграють суттєву роль у складових особистого щастя обох статей, їхніх умінь та навичок, психологічних якостей та властивостей. Подальша кар'єра безпосередньо ділиться на «жіночу» і «чоловічу» і ця диференціація визначається традиційними ролями в суспільстві

та сім'ї. У динаміці гендерної ідентифікації від раннього до пізнього юнацького віку починає переважати активна та свідомо діяльність суб'єкта в розбудові власної ідентичності з орієнтацією на егалітарні моделі поведінки.

ЛІТЕРАТУРА

- Божович, 1968* – Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте. Москва : Просвещение, 1968. 464 с.
- Боришевський, 2010* – Боришевський М. Й. Дорога до себе: від основ суб'єктності до вершин духовності : монографія. Київ : Академвидав, 2010. 416 с.
- Выготский, 1982* – Выготский Л. С. Собрание сочинений : в 6 т. / ред. А. Р. Лурия, М. Г. Ярошевский. Москва : Педагогика, 1982. Т. 1. 488 с.
- Говорун, 2002* – Говорун Т. В. Соціалізація статі як фактор розвитку Я-концепції : автореф. дис... д-ра психол. наук : 19.00.07. Київ, 2002. 35 с.
- Інтегративно-особистісний підхід..., 2012* – Інтегративно-особистісний підхід у психологічній науці та практиці : монографія / за ред. Г. О. Балла. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2012. 206 с.
- Кікінежді, 2011* – Кікінежді О. М. Гендерна ідентичність в онтогенезі особистості : монографія. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2011. 400 с.
- Кон, 1978* – Кон И. С. Открытие «Я». Москва : Политиздат, 1978. 367 с.
- Максименко, 2006* – Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості. Київ : ТОВ «КММ», 2006. 240 с.
- Титаренко, 2004* – Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. Київ : Либідь, 2003. 376 с.
- Bem, 1975* – Bem S. Sex-role adaptability: One consequence of psychological androgyny. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1975. No. 31. P. 634–643.
- Erikson, 1963* – Erikson E. *Childhood and Society*. New York : W. W. Norton & Company, 1963. 445 p.
- Hyde, 1991* – Hyde J.-Sh. *Half the Human Experience: The Psychology of Women*. Lexington – Massachusetts – Toronto : D. C. Heath and Company, 1991. 475 p.

REFERENCES

- Bojovich, 1968* – Bojovich L. I. Lichnost i ee formirovanie v detskom vozraste. Moskva : Prosveschenie, 1968. 464 s.
- Boryshevskiy, 2010* – Boryshevskiy M. I. Doroha do sebe: vid osnov subiektnosti do vershyn dukhovnosti : monohrafiia. Kyiv : Akademvydav, 2010. 416 s.
- Vyigotskiy, 1982* – Vyigotskiy L. S. Sobranie sochineniy : v 6 t. / red. A. R. Luriya, M. G. Yaroshevskyyi. Moskva : Pedagogika, 1982. T. 1. 488 s.
- Hovorun, 2002* – Hovorun T. V. Sotsializatsiia stati iak faktor rozvytku Ia-kontseptsii : avtoref. dys... d-ra psykhol. nauk : 19.00.07. Kyiv, 2002. 35 s.
- Intehratyvno-osobystisnyi pidkhid ..., 2012* – Intehratyvno-osobystisnyi pidkhid u psykholohichnii nauksi ta praktysi : monohrafiia / za red. H. O. Balla. Kirovohrad : Imeks-LTD, 2012. 206 s.
- Kikinezhdі, 2011* – Kikinezhdі O. M. Genderna identychnist v ontogenezi osobystosti : monohrafiia. Ternopil : Navchalna knyha – Bohdan, 2011. 400 s.
- Kon, 1978* – Kon I. S. Otkrytie «Ya». Moskva : Politizdat, 1978. 367 s.
- Maksymenko, 2006* – Maksymenko S. D. Heneza zdiisnennia osobystosti. Kyiv : TOV «KMM», 2006. 240 s.
- Tytarenko, 2004* – Tytarenko T. M. Zhyttievyi svit osobystosti: u mezhakh i za mezhamy budennosti. Kyiv : Lybid, 2003. 376 s.
- Bem, 1975* – Bem S. Sex-role adaptability: One consequence of psychological androgyny. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1975. No. 31. P. 634–643.
- Erikson, 1963* – Erikson E. *Childhood and Society*. New York : W. W. Norton & Company, 1963. 445 p.
- Hyde, 1991* – Hyde J.-Sh. *Half the Human Experience: The Psychology of Women*. Lexington – Massachusetts – Toronto : D. C. Heath and Company, 1991. 475 p.

ЗМІСТ

<i>Березка С.</i> Особливості психодіагностики поведінкових розладів дошкільників з порушенням інтелектуального розвитку.....	7
<i>Боровинська І.</i> Місце психічного здоров'я в структурі успішності життя.....	16
<i>Василькевич Я.</i> Проблема ефективності та інтерпретації графічних проєктивних методів сімейної діагностики.....	28
<i>Волошина О.</i> Компетенції як критерії формування організаційно-управлінської компетентності слідчого.....	41
<i>Грейліх О.</i> Толерантність як складова комунікативної компетентності у педагогічній діяльності.....	49
<i>Ірза А.</i> Поняття соціально-психологічної зрілості особистості: аналіз закордонних та перспективи сучасних вітчизняних досліджень.....	59
<i>Кальба Я.</i> До проблеми розвитку душевно-духовних потенцій зростаючої особистості (вчинковий підхід).....	68
<i>Кікінежді О.</i> Становлення Я-концепції жінки / чоловіка в юнацькому віці.....	77
<i>Кузьменко Т.</i> Траєкторія зреалізування психотехнології корекції проявів емоційної нестабільності у майбутніх психологів засобами арт-терапії.....	90
<i>Лохвицька Л., Константінова К.</i> Психолого-педагогічні засади морального виховання дошкільників у поглядах С. Русової	102
<i>Назаревич В.</i> Визначення остракізму в системі наукових понять.....	110
<i>Назаревич В., Борейчук І.</i> Філософський компонент психології «іншого» в системі остракізації середовища.....	120
<i>Олійник О.</i> Соціально-психологічні особливості превенції девіантної поведінки особистості.....	130
<i>Полісаєва Г.</i> Вплив дитячої літератури на розвиток емоційного інтелекту дошкільників.....	138
<i>Радчук Г.</i> Культурно-психологічний підхід в контексті сімейного виховання.....	146
<i>Склянська О.</i> Психолого-педагогічний супровід дитини раннього віку з особливими потребами в умовах інклюзивно-ресурсного центру.....	154

<i>Столярчук О., Сергєєнкова О.</i> Формування психологічної готовності студентів до майбутньої професійної діяльності	164
<i>Ткачук Т., Іщенко А.</i> Психологічні особливості взаємодії подружжя в конфліктних ситуаціях.....	173
<i>Ткачук Т., Мяких А.</i> Гендерні особливості копінг-поведінки чоловіків та жінок.....	181
<i>Хомич Г., Шамардак Ю.</i> Атракція як складова міжособистісної перцепції у професійній діяльності психолога.....	189